

СОЦІАЛЬНИЙ РИЗИК ЯК ПІДСТАВА ВИНИКНЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЗАБЕЗПЕЧУВАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Рошканюк В.М.,

ст. викладач кафедри цивільного права
юридичного факультету

Ужгородського національного університету

Автор висвітлює окремі особливості структури соціально-забезпечувальних правовідносин. Звертається увага на підставу виникнення соціально-забезпечувальних правовідносин, зокрема розкривається поняття та зміст соціального ризику.

Ключові слова: соціальний захист, соціальне забезпечення, соціальний ризик, соціально-забезпечувальні правовідносини.

Автор освещает отдельные особенности структуры социально-обеспечительных правоотношений. Обращается внимание на основания возникновения социально-обеспечительных правоотношений, в частности раскрывается понятие и содержание социального риска.

Ключевые слова: социальная защита, социальное обеспечение, социальный риск, социально-обеспечительные правоотношения.

An author lights up the separate features of structure of social legal relationships. Attention applies on the grounds of origin of social legal relationships, a concept and maintenance of social risk opens up in particular.

Keywords: social defence, public welfare, social risk, social legal relationships.

Протягом життя будь-якої людини об'єктивно виникають різного роду негативні життєві ситуації, які обумовлюють необхідність надання їй підтримки з боку різних соціальних інституцій, в тому числі, з боку держави. До таких негативних ситуацій можна віднести великий перелік обставин, які в науковій літературі називаються соціальними ризиками.

Теорія "соціальних ризиків" почала інтенсивно розроблятися ще в 20-30 рр. минулого століття. Питаннями та проблематикою соціальних ризиків в різні часи займалися такі вчені як Н.Б. Болотіна, Н.А. Вігдорчик, В.М. Догадов, Л.В. Забелін, Е.Е. Мачульська, Н.А. Семашко та інші.

У своїй сукупності соціальні ризики покладені в основу побудови та функціонування державної системи соціального захисту, фінансових та матеріальних механізмів, які покликані забезпечити реалізацію права на соціальне забезпечення будь-якій особі, що потребує цього.

Метою цієї статті є дослідження як самого поняття „соціальний ризик” так і його конкретних проявів у реальному житті. Окрім цього вбачається за доцільне провести аналіз основних нормативно-правових актів, які регулюють питання соціальних ризиків.

Слід звернути увагу, що саме поняття соціального ризику знаходиться лише на початковому етапі розробки та втілення в законодавче поле. На відміну від вітчизняної, західна юридична наука вже досить тривалий час займається розробкою питань соціального ризику. Як правило, загальне поняття "ризик" в юридичній науці заходу трактується в широкому розумінні, тобто як будь-які небажані явища для суспільства в цілому. Здебільшого це ті явища, які безпосередньо загрожують життю або здоров'ю людини.

Під соціальним ризиком, як правило, розуміють такі події в житті особи, які виникають внаслідок причин соціально-економічного характеру, що призводять до негативних, із соціальної точки зору, наслідків як, наприклад, зниження доходів нижче прожиткового мінімуму, втрата заробітку, потреба в додаткових соціальних послугах і т.д.

Як Конституція України так і наука права соціального забезпечення під соціальними ризиками розуміють такі події як безробіття, втрата годувальника, непрацездатність та малозабезпеченість. За своєю юридичною природою вони являються тими фактами з якими законодавство пов'язує призначення пенсій, надання пільг, компенсацій та соціальних послуг.

Поняття „соціальний ризик” не є новим для вітчизняної правової науки оскільки його дослідженням займалися окремі вчені ще радянського періоду.

Так, ототожнюючи соціальний ризик із поняттям „ризик неблагополуччя” Л. Забелін вказував, що „ризик неблагополуччя» був обумовлений природними катаклізмами, які не підконтрольні працівникові, або його власною непередбачливістю [1, с. 15-16].

На думку А. Чекина (Яроцького) соціальний ризик «є ніщо інше, як незабезпеченість населення» в умовах капіталістичної організації виробництва [2, с. 4-5].

Найбільш загальнозживаним в наш час є визначення яке наводить В.Д. Роїк „соціальний ризик – це вірогідність настання матеріальної незабезпеченості працівників внаслідок втрати заробітку та втрати працездатності (професійні та загальні захворювання, нещасні випадки як на виробництві, так і поза ним)” [3, с. 21]. Однак, як справедливо відзначає більшість учених наведене визначення не є системним та таким, яке могло б бути застосовано до усіх проявів соціального ри-

зику у суспільстві. По-перше, коло суб'єктів соціально-забезпечувальних правовідносин обмежується лише працівниками. По-друге, при всій множинності підстав виникнення правовідносин із соціального забезпечення у наведеному визначенні вказано лише одну із них – втрата зарплати внаслідок втрати працездатності.

Російська вчена Е.Е. Мачульська вважає що соціальний ризик найбільшою мірою загрожує найманим працівникам та іншим наближеним до них за матеріальним статусом групам населення. Згідно її поглядів „соціальний ризик – це настання матеріальної незабезпеченості через втрату заробітку, доходу від трудової діяльності з економічних (безробіття), фізіологічних (старість, інвалідність, материнство) або демографічних (багатодітність) причин» [4, с. 10].

Виходячи із наведеного визначення вбачається, що соціальний ризик є поняттям багатоаспектним, а серед умов та причин його виникнення можна виділити такі причини:

- економічні – безробіття, важкі та шкідливі умови праці, які призводять до професійних захворювань;
- фізіологічні – вагітність, старість, втрата працездатності внаслідок хвороби;
- демографічні – утримання та виховання дітей;

С. Синчук визначає соціальні ризики за сукупністю певних ознак. Вона вважає, що соціальні ризики за правом соціального забезпечення характеризуються наступними ознаками: 1) мають виключно об'єктивний характер: вони настають незалежно від волі особи та не можуть бути усунені нею самостійно через зовнішні чинники, а не з будь-яких суб'єктивних причин; 2) обмежують (чи порушують) життєдіяльність людини та зумовлюють її соціальну незабезпеченість; 3) закріплені національним законодавством як обставини, внаслідок настання яких особа може потребувати допомоги держави чи суспільства; 4) є потенційно закономірними для кожної людини: обов'язково або, як правило, трапляються або можуть трапитись за певних обставин [5, с. 55-60].

Враховуючи наведені теоретичні позиції було б доцільно також дослідити і наявні нормативно-правові акти, які в тій чи іншій мірі регулюють питання соціальних ризиків.

Одним із найбільш поширених соціальних ризиків є безробіття. Проблема безробіття є постійно актуальною для будь-якої держави, що обумовлює необхідність проведення активної соціально-економічної політики, створення умов для розвитку підприємництва, стимулювання створення нових робочих місць і т. д. Основним нормативно-правовим актом який врегулює питання зайнятості та безробіття є Закон України «Про зайнятість населення». Зокрема, нормами цього Закону дано легальне визначення зайнятості, а також визначено коло осіб яких можна вважати безробітними. Так, зайнятість – це діяльність громадян, пов'язана із задоволенням особистих та суспільних потреб і така, що, як правило, приносить їм дохід у грошовій або іншій формі.

Безробітними визнаються працездатні громадяни працездатного віку, які через відсутність роботи не мають заробітку або інших передбачених законодавством доходів і зареєстровані у державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, готові та здатні приступити до підходящої роботи. Безробітними визнаються також інваліди, які не досягли пенсійного віку, не працюють та зареєстровані як такі, що шукають роботу.

Не можуть бути визнані безробітними громадяни: віком до 16 років, за винятком тих, які працювали і були вивільнені у зв'язку із змінами в організації виробництва і праці, реорганізацією, перепрофілюванням і ліквідацією підприємства, установи і організації або скороченням чисельності (штату); які вперше шукають роботу і не мають професії (спеціальності), в тому числі випускники загальноосвітніх шкіл, у разі відмови їх від проходження професійної підготовки або від оплачуваної роботи, включаючи роботу тимчасового характеру, яка не потребує професійної підготовки; які відмовились від двох пропозицій підходящої роботи з моменту реєстрації їх у службі зайнятості як осіб, які шукають роботу; які мають право на пенсію за віком, у тому числі на пільгових умовах, на пенсію за вислугу років та скористалися цим правом або досягли встановленого законом пенсійного віку.

Цим Законом також передбачено, що громадяни мають право на соціальний захист у сфері зайнятості згідно із законодавством України про зайнятість. Особи, визнані у встановленому порядку безробітними, мають право на одержання допомоги по безробіттю.

З боку держави постійно здійснюються заходи спрямовані на створення умов які б сприяли розвитку зайнятості населення, а також надавали можливість незайнятим громадянам відновити свою трудову діяльність.

Зокрема, законодавчо закріплено положення про те, що держава забезпечує незайнятим громадянам такі види компенсацій:

- а) надання особливих гарантій працівникам, вивільнюваним з підприємств, установ, організацій;
- б) виплата матеріальної допомоги в період професійної підготовки, перепідготовки або підвищення кваліфікації;

в) виплата в установленому порядку допомоги по безробіттю. Розміри та умови надання матеріального забезпечення на випадок безробіття визначаються Законом України “Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття”

Згідно визначення Міжнародної організації праці (МОП), до безробітних відносять осіб, які:

- входять до складу неінституціонального населення, тобто належать до населення віком старше 16 років й не знаходяться при цьому у таких інститутах як тюрми, лікарні тощо;

- не мають оплачуваної роботи протягом тижня за наймом чи на приватному підприємстві;

- здійснюють конкретні спроби знайти роботу протягом визначеного періоду, що передуює спостереженню.

Слід відзначити, що проблема безробіття не є суто правовою, а являється також предметом дослідження

таких наук як економіка та соціологія. Це ще раз підтверджує комплексність проблеми безробіття у суспільстві. В економічній науці виділяють добровільне та природне (соціальне) безробіття.

Під добровільним безробіттям розуміють такий його тип коли безробіття існує навіть за наявності вільних робочих місць. Це може бути обумовлено різними факторами, які демотивують потенційного працівника при пошуку роботи (невисока заробітна плата, важкі умови праці і т.д.).

Природне (соціальне) безробіття – це тип безробіття, який притаманний будь-якій економічній системі, перебуває в межах допустимої норми та практично не може бути ліквідований.

Окрім закону „Про зайнятість населення” питання безробіття регулюється також і Законом України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р. Цей закон також визначає поняття страховий ризик, яке за своїм змістом є подібним до поняття соціальний ризик. Так, страховий ризик – це обставини, внаслідок яких особи можуть втратити роботу і потребують матеріальної підтримки та соціальних послуг.

Саме існування поняття «страховий ризик» теоретично припускає існування такого соціального ризику який не являється страховим. З огляду на це можливим нестраховим соціальним ризиком є бідність (малозабезпеченість), що проявляється у відсутності в особи чи навіть сім’ї достатнього матеріального забезпечення або прожиткового мінімуму.

Як відзначає В. Стрепко зміст ризику малозабезпеченості визначає коло суб’єктів права на допомогу у зв’язку з його настанням. Причому це характерна риса не лише ризику малозабезпеченості, але й усіх ризиків допомог за правом соціального забезпечення. Так, допомоги у зв’язку із безробіттям одержують безробітні, допомоги у зв’язку із тимчасовою непрацездатністю – тимчасово непрацездатні, у зв’язку із інвалідністю – інваліди. Неможливо уявити, щоб за допомогою у зв’язку

із безробіттям звернулася тимчасово непрацездатна особа і навпаки. Отож ризик визначає коло одержувачів соціальної допомоги. Між ними (соціальним ризиком і допомогою) є прямий і безпосередній зв’язок [6, с. 200].

Малозабезпеченість є критерієм відмежування адресних допомог від універсальних, право на які виникає із настанням інших соціальних ризиків, зокрема безробіття, часткового безробіття, інвалідності, тимчасової непрацездатності тощо. Такі допомоги необхідно надавати незалежно від матеріального стану допомогодержувача [7, с. 201].

Бідність (малозабезпеченість) як соціальний ризик може бути обумовлена багатьма обставинами – стихійні лиха, техногенні катастрофи, військові дії, міжнародні конфлікти і т.д. Перелік зазначених обставин є настільки широким, що визначити їх вичерпний перелік є практично неможливо.

Закон України «Про межу малозабезпеченості» від 04.10.1994 р. визначає, що межа малозабезпеченості – це величина середньодушового сукупного доходу, який забезпечує непрацездатному громадянину споживання товарів і послуг на мінімальному рівні, встановленому законодавством. В той же час, якщо Закон України «Про межу малозабезпеченості» визначає поняття „малозабезпеченості” відносно непрацездатного громадянина, то Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям» від 01.06.2000 р. визначає поняття малозабезпеченої сім’ї, тобто сім’ї, яка з поважних або незалежних від неї причин має середньомісячний сукупний дохід нижчий від прожиткового мінімуму для сім’ї.

Отже, узагальнивши основні наукові погляди щодо питання соціального ризику, а також законодавче регулювання окремих його видів та проявів можна прийти до висновку, що соціальні ризики – це об’єктивно існуючі обставини, які обумовлюють настання матеріальної незабезпеченості окремої особи чи сім’ї та внаслідок настання якої у особи виникає потреба у наданні їй додаткової допомоги з боку держави чи іншого соціального інституту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Забелин Л.В. Теоретические основы социального страхования. – М. – 1926. – С. 15-16.
2. Чекин А. (Яроцкий) Социальное страхование (введение в теорию). – М. – 1924. – С. 4-5.
3. Ройк В.Д. Социальная защита работника в процессе труда: проблемы теории и практики: Автореф. дис... докт. эконом наук. – М. – 1994. – С. 21.
4. Мачульская Е.Е. Право социального обеспечения в условиях рыночной экономики: теория и практика правового регулирования: Автореф. дис. доктора юрид. наук. – М. – 2000. – С. 10.
5. Синчук С. Теорія соціального ризику за правом соціального забезпечення.//Право України. – 2003. – №3. – С. 55-60.
6. Стрепко В. Про універсальність та адресність допомоги за правом соціального забезпечення.//Вісник Львівського університету. Серія юридична. Вип. 48. – 2009. – С. 200.
7. Там само. – С. 201.
8. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р.//Голос України від 22.03.1991 р.
9. Закон України «Про загальнообов’язкове державне соціальне страхування на випадок безробіття» від 02.03.2000 р.//Урядовий кур’єр від 19.04.2000 р.
10. Закон України «Про межу малозабезпеченості» від 04.10.1994 р.//Відомості Верховної ради України від 18.10.1994 р. № 42.
11. Закон України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім’ям» від 01.06.2000 р.// Урядовий кур’єр від 06.07.2000 р.